

بررسی وظایف مدیران آموزشی با رویکرد اسلامی

□ محمدلطیف مطهری*

چکیده

مدیران آموزشی، همانند مدیران دیگر حوزه‌های اجتماعی، وظایفی را به عهده دارند و هدف اصلی مدیران آموزشی، تسهیل و پیشبرد امور آموزشی و یادگیری است. همه مدیران آموزشی، اعم از آنان که امور مالی و اداری آموزش و پرورش را سرپرستی می‌کنند یا آنان که مستقیماً با تهیه و اجرای برنامه‌های آموزشی سروکار دارند، وظایفی در جهت نیل به هدف مذکور را انجام می‌دهند. وظایف مدیران در حوزه دانشی مدیریت، مفصل بحث و بررسی شده است اما وظایف مدیران آموزشی بطور جدی و مبسوط بحث نشده است و از طرف دیگر این وظایف با رویکرد اسلامی نیز بحث و بررسی نشده است. بنابراین مقاله حاضر در صدد بررسی وظایف مدیران آموزشی با رویکرد اسلامی و گشودن مسیر جدید، پیشروی مدیران آموزشی و آشنایی به وظایف و درنهایت بستر سازی برای تحول در امور آموزشی و بالا بردن کیفیت اثر بخش مدیریت‌های آموزشی است. و روش تحقیق مقاله، توصیفی و تحلیلی و کتابخانه ای است. و یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد، که تبیین و تشریح وظایف مدیران آموزشی براساس آموزه‌ها، متون و منابع اسلامی، نقش به سزایی در بالا بردن سطح اطلاعات و تعهد و کیفیت کاری آنان خواهد گذاشت. و دریچه ایی جدید برای علاقه مندان به اعمال وظایف آموزشی بر اساس منابع اسلامی مدیریت خواهد گشود.

کلیدواژه‌ها: وظیفه، مدیریت آموزشی، برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری، سازماندهی، هدایت و رهبری، نظارت و کنترل و رویکرد اسلامی.

* گروه فقه تربیتی، جامعه المصطفی العالمیه ع.ک.ا.ه.، پاکستان.

مقدمه

از بررسی و مطالعه ی آثار گذشتگان روشن می شود که مدیریت از قدیم الایام در جوامع مختلف بشری وجود داشته است و بزرگان و رهبران ملل و ادیان مختلف ضرورت وجود مدیریت و رهبری را امری مسلم شمرده اند در قرون اخیر هم نهضت های مختلفی در امر مدیریت ظهور کردند که می توان به نظریه مدیریت علمی، نظریه مدیریت نهضت روابط انسانی، نظریه سیستمها در مدیریت و نظریه ترکیبی مدیریت اشاره کرد. امروزه تحولات اجتماعی جدیدی در ابعاد مختلف جامعه از جمله در زمینه های مختلف فن آوری های اطلاعاتی و ارتباطی و نهادهای مختلف ایجاد شده است. و یکی از نهادهای که ارتباط مستقیم با این تحولات دارد و لزوماً باید با این تحولات هماهنگ شود، آموزش و پرورش است. آموزش و پرورش مهم ترین نهاد اجتماعی برآمده از متن جامعه و در عین حال سازنده و تکامل دهنده آن است و تأثیر آن در پیشرفت جامعه، امری حیاتی و محسوس است. (نوریخس و میر نادری، ۱۳۸۴) به این ترتیب سازمان های آموزشی و مدارس و عملکردشان، متأثر از عملکرد نیروی انسانی آنهاست، اهمیت و حساسیت اجتماعی بالایی دارد که کمتر سازمانی در جامعه دارای آن است (ساکی، ۱۳۷۸). فرآیند آموزش و پرورش با انسان سروکار دارد و چون انسان موجودی پیچیده است از این رو نظام آموزشی و مدیران آن به ایفای دشوارترین و پرمسئولیت ترین وظایف و فعالیت های اجتماعی اشتغال دارند. در هر نظام آموزشی سنجیده و عقلانی که دارای هدف های روشن و برنامه مشخص است، ایفای وظایف و فعالیت های آموزشی و رهبری آنها باید به افراد شایسته و صاحب صلاحیت سپرده شود (حسینی، ۱۳۸۵). بازخوانی وظایف مدیران آموزشی خصوصاً با رویکرد اسلامی در ارتقاء سطح آگاهی ها و آشنایی آنان با وظایف با رویکرد اسلامی، تأثیر زیادی در مدیریت جامع نگر آموزشی خواهد داشت. امروزه در این دنیای در حال تغییر و پیشرفت، واحدهای آموزشی و مدارس نیاز به تغییر و دگرگونی دارند و مقدمه تغییر و دگرگونی واحدهای آموزشی، بازخوانی وظایف مدیران آموزشی با رویکرد اسلامی است. و این بازخوانی وظایف مدیران آموزشی، نقش به سزایی در کیفیت بخشی کارکردها و عملکردهای مدیران آموزشی دارد که در مقاله حاضر آنها را بررسی می نمایم.

مفاهیم و کلیات

وظیفه

وظیفه در لغت به معنی مسئولیت آمده و در اصطلاح و استفتائات فقهاء به معنی تکلیف شرعی آمده است (استفتائات، امام خمینی، ج ۲، ۲۳۲، س ۱). و در حقوق مدنی و قانون اساسی به معنی تکلیف قانونی آمده است (طاهری، ج ۱، ص ۸۳). و اینجا وظیفه از حیث لغوی و اصطلاح شرعی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

مدیریت آموزشی: Educational Administration

منظور از مدیریت در سازمان‌های آموزشی، تحقق هدف‌های آموزشی و پیشبرد موثر آموزش و یادگیری است. مدیریت آموزشی، گاهی مترادف با مدیریت به معنای اعم تعریف می‌شود. در این صورت، مدیریت آموزشی عبارت از برنامه‌ریزی، سازماندهی، هدایت و کنترل کلیه امور و فعالیت‌های آموزش و پرورش است. ولی مدیریت آموزشی، گاهی به معنای اخص مورد نظر است؛ یعنی، مدیریت آن بخش از فعالیت‌های سازمان‌های آموزشی که مستقیماً با امر آموزش و پرورش و یادگیری مرتبط است، از جمله، فعالیت‌های مربوط به برنامه‌های آموزشی، مواد و محتوای دروس، روشها و وسایل آموزشی، مشاوره و راهنمایی تحصیلی، اقدامات آموزشی و پرورشی مکمل برنامه، امور معلمان و دانش آموزان. در واقع، در معنای اخیر، فعالیت‌های صف سازمانهای آموزشی مدنظر قرار می‌گیرد. اگر از مفهوم تصمیم‌گیری مدد بگیریم، مدیریت آموزشی عبارت از تصمیم‌گیری و اجرای تصمیمات در باره آموزش و پرورش است (علاقه بند، علی، ۱۳۹۶، ص ۶۲). بنابراین هر دو معنا در این مقاله مد نظر قرار گرفته است.

برنامه‌ریزی Planning

عبارت است از تعیین هدفی خاص و سپس مشخص کردن کارها و فعالیت‌هایی که به آن هدف منتهی می‌شوند. برنامه‌ی بیانی روشن، مستند و مشروح از مقاصد و تصمیم‌هاست. برنامه، خروجی فرایند برنامه‌ریزی است، اما برنامه‌ریزی یک فرایند پیوسته است که بیش از

اتخاذ هر تصمیمی آغاز شده و پس از اجرای آن تصمیم ادامه می‌یابد. برنامه‌ریزی مستلزم برگزیدن اهداف و مقاصد هر بخش و تعیین راه‌های دستیابی به آنهاست. از این رو، برنامه‌ریزی برای دستیابی به هدف‌های از پیش تعیین شده، روش عقلانی فراهم آورده و برنوآفرینی مدیریت سخت دلالت دارد (کوتز و دیگران، ۱۳۷۰، ص ۱۶۴) و نیز هانری فایول برنامه‌ریزی را پیش‌نگری و تدارک وسایل برای عملیات آینده می‌داند.

تصمیم‌گیری: Decision making

توانایی مدیر در شناخت مسائل و پیشامدهای پیچیده و بررسی و به کارگیری عوامل موثر با در نظر گرفتن شرایط در جهت حل مشکلات سازمان است. (امیری، علی نقی، ۱۳۹۶، ص ۱۰۲) برخی معتقدند تصمیم‌گیری، فرایند‌گزینه‌ش‌ش‌یوه عمل خاصی برای حل یک مسئله یا مشکل ویژه است (اسنور، ۱۹۸۲)

سازماندهی و تقسیم کار: Organizing

سازماندهی فرایندی است که طی آن تقسیم کار میان افراد و گروه‌های کاری و هماهنگی میان آنها به منظور کسب اهداف تعیین شده، صورت می‌گیرد. به عبارت دیگر، منظور از سازماندهی نظم و ترتیب دادن به کار و فعالیت و تقسیم و تکلیف آن به افراد، به منظور انجام دادن کار و تحقق اهداف معین است. (امیری، علی نقی، ۱۳۹۶، ص ۱۳۴؛ علاقه بند، علی، ۱۳۹۶، ص ۲۳)

هدایت و رهبری: Leading

هدایت و رهبری، فرایند اثرگذاری و نفوذ در رفتار زیردستان برای هدایت آنها در ایفای وظایف سازمانی است. مدیر برای ایفای وظیفه رهبری، با زیردستان خود ارتباط برقرار می‌کند، به سرپرستی آنها می‌پردازد، انگیزه کار و فعالیت در آنها به وجود می‌آورد، به حل اختلافات آنها می‌پردازد، و به اقتضاء، تغییراتی در شرایط کار آنان پدید می‌آورد. همه این کوشش‌ها به منظور آن است که نیازها و هدف‌های سازمان و اعضای آن، توأماً تحقق پیدا کنند. بنابراین، رهبری در مدیریت، حایز اهمیت است. (علاقه بند، علی، ۱۳۹۶، ص ۴۰ و ۴۱)

کنترل و نظارت: Controlling

کنترل و نظارت، عبارت است از سنجش و اصلاح عملکرد، برای به دست آوردن این اطمینان که هدف‌های سازمان و طرح‌های اجرایی آن، با کامیابی به انجام رسیده است. (امیری، علی نقی، ۱۳۹۶، ص ۲۱۳) به عبارت دیگر، تشخیص اینکه اقدامات و فعالیت‌های سازمان تا چه اندازه در جهت هدف‌ها و مطابق با موازین پیش‌بینی شده است (علاقه‌بند، علی، ۱۳۹۶، ص ۴۴).

منابع اسلامی

منابع تفسیر، خود منابع اسلامی، (کتاب، سنت، اجماع و عقل) است، و مقام‌هایی که می‌توانند تغییری در مواد از دیدگاه اسلام ارائه بدهند کارشناسان حقوقی و قانونی، و در درجه بالاتر، فقهای جامع الشرائط برای ولایت و زعامت مسلمین هستند. (جعفری، علامه، ۱۴۱۹، ص ۲۲۶) و رویکرد اسلامی، عبارت است از کسانی که موضوعات دانشی را با استفاده از منابع اسلامی بررسی و تحلیل می‌نمایند.

برنامه‌ریزی

در بینش و نگرش اسلامی هر مسلمان، برای همه لحظه‌های زندگی اش حساب و کتاب دارد و فراغت را بیکاری نمی‌داند؛ زیرا بیکاری را الهام شیطان می‌شمارد. پس برای هر لحظه عمر خود برنامه‌ریزی می‌کند و گنج عمر را بیهوده هدر نمی‌دهد. برنامه‌ریزی در دیدگاه امام علی علیه السلام به اندازه ای اهمیت دارد که اقدام به برنامه‌ریزی در زندگی را از نشانه‌های عقل می‌داند «ادل شی علی غزارة العقل حسن التدبیر» بهترین دلیل بر کمال عقل، خوب برنامه‌ریزی کردن است (آمدی، ۱۳۷۸، ص ۸۰۸). و نیز می‌فرماید «لا عقل کالتدبیر» هیچ عقل و درایتی همچون عاقبت اندیشی نیست (سید رضی، ۱۳۷۹، ص ۳۸۰). و همچنین می‌فرماید: کسی که بدون آگاهی به عمل پردازد، همچون کسی است که از بیراهه رود و چنین شخصی هر چه جلوتر می‌رود از سر منزل مقصود خویش بیشتر فاصله می‌گیرد و کسی که از روی آگاهی و برنامه حرکت کند، مانند رونده راه آشکار است (همان، خطبه ۱۵۴، ص ۱۵۲-۱۵۳). در بینش امام علی علیه السلام برنامه‌ریزی آثار مثبت فراوانی دارد: از جمله؛ ۱. جلوگیری از اشتباه و ضرر، «التدبیر قبل الفعل یومن العثار»

برنامه‌ریزی قبل از کار باعث مصونیت از لغزش است (همان، ۱۳۸۲، نامه ۴۷، ص ۸۰۷). ۲. افزایش بهره‌وری حسن، «التدبیر ینمی قلیل المال و سوء التدبیر یفنی کثیره» (آمدی، ۱۳۷۷، ح ۴۸۳۳) برنامه‌ریزی درست، مال کم را افزایش می‌دهد و سوء تدبیر مال زیاد را به فنا می‌دهد. ۳. مقابله با تهدیدها، برنامه‌ریزی درست انسان را از عواقب بد آن در امان نگه می‌دارد «بالنظر فی العواقب تو من المعاطب» (همان). با نگاه کردن در پیامدها از هلاکت در امان می‌ماند. ۴. آرامش درونی، «النظر فی العواقب تلقیح للقلوب» آینده نگری، اطمینان و آرامش را به همراه می‌آورد (مجلسی، ۱۳۹۷ق، ج ۷۲، ۱۹۷). ۵. کمک به حل مشکلات، به فرموده امام علی علیه السلام «الا و من تورط فی الامور غیر ناظر فی العواقب فقد تعرض لمفصحات النوائب» همانا کسی که بدون عاقبت اندیشی در کارها وارد شود فقط خود را در معرض مصیبت‌ها و مشکلات سنگین قرار داده است (محمدی ری شهری، ۱۳۷۹، ح ۱۵۳) ۶. جلوگیری از پشیمانی، «التدبیر قبل العمل یومنک من الندم» (همان). اگر قبل از هر کاری برنامه‌ریزی شود میزان خطا و اشتباه کاهش می‌یابد، در نتیجه پشیمانی و ندامت نیز کمتر می‌شود و میزان آن به صفر می‌رسد. در نهایت اینکه در موفقیت هر کاری، برنامه‌ریزی امکانات، تلاش و... لازم است، اما هیچ چیزی به اندازه برنامه‌ریزی دقیق در موفقیت و انجام کارها موثر نیست. علی علیه السلام می‌فرماید «التلطف فی الحیله اجدی من الوسیله» دقت و ظرافت در برنامه‌ریزی بهتر از امکانات است. بنا براین بر اساس فهم و برداشتی که از منابع اسلامی بدست می‌آید، یکی از مهمترین وظیفه مدیران آموزشی، برنامه‌ریزی بمنظورهدایت جریان آموزش و یادگیری به ویژه تسهیل جریان رشد و پرورش دانش آموزان است، مدیران آموزشی اگر برنامه هایشان را باروشن بینی اجرا نمایند وهدف‌های خود را بصورت قابل فهم و عملی طرح نمایند می‌توانند بازده آموزشی واحدهای آموزشی و مدارس را بهبود بخشند لذا تعریف دقیق هدف‌های کلی نظام آموزشی بصورت معنی دار، تقسیم هدف‌های کلی به هدف‌های فرعی، تبدیل هدف‌ها به هدف‌های عملی در کلاس به کمک معلمان، بالا بردن روحیه کارکنان و... می‌تواند تغییرات چشمگیری را در بازده کار معلمان و دانش آموزان ایجاد کند (علاقه بند، علی، ۱۳۹۶، ص ۱۰۶-۱۰۹).

تصمیم‌گیری

همه فعالیت‌های مدیریت، تصمیم‌گیری است، تصمیم‌گیری از اجزای جدایی ناپذیر مدیریت به شمار می‌آید و در هر وظیفه مدیریت، به نحوی جلوه گر است. در تعیین خط مشی‌های سازمان، در تدوین اهداف، طراحی سازمان، انتخاب، ارزیابی و در همه افعال و اعمال مدیریت، تصمیم‌گیری جزء اصلی و رکن اساسی است، مدیر همواره مواجه با مواردی است که اخذ تصمیم را از جانب او طلب می‌کند، و کیفیت و چگونگی این تصمیم هاست که میزان توفیق و تحقق هدف‌های سازمان را معین می‌سازد (الوانی، ۱۳۸۰، ص ۱۷۷)

تصمیم‌گیری یکی دیگر از وظایف مدیران آموزشی است که بر اساس مبانی اسلامی باید در تصمیم‌گیری‌ها از آنها استفاده شود از جمله، استفاده از آگاهی‌ها و تجربه گذشته، دوران‌اندیشی، مشاوره و توکل می‌باشد. یعنی مجموعه اطلاعاتی که در گذشته و به صورت‌های مختلفی جمع‌آوری شده است، از منابع بسیار مهمی هستند که می‌توانند در مواردی زیر بنای تصمیم‌گیری‌های مدیران آموزشی قرار گیرند. البته نه همه تجربه‌ها، بلکه باید تجربه‌های گذشته به دقت مورد بررسی قرار گیرد. علی‌علیه در باره استفاده از تجربه گذشتگان می‌فرماید «و فی التجارب علم مستانف» تجربیات، علم و دانش جدیدی است. (حرانی، ۱۳۸۹، ص ۹۶) و در جای دیگر فرمودند «رای الرجل علی قدر تجربته» رای و نظر آدمی به اندازه‌ای از تجربه اوست. (آمدی، ۱۳۷۷، ح ۵۴۲۶) بنابراین یکی از مبانی تصمیم‌گیری که عامل موفقیت در تصمیم‌گیری خواهد بود، استفاده از تجربه‌های گذشته خود و دیگران بوده که امام علی‌علیه یادآوری می‌کند، حفظ تجربه‌ها و استفاده از آنها، موجب موفقیت می‌شود؛ و من التوفیق حفظ التجربة اگر گذشته‌نگری و استفاده از تجربه‌های گذشته، با آگاهی و عبرت همراه شوند می‌توان آینده‌ای روشن برای آنها ترسیم کرد (همان، حکمت ۲۰۲) یکی دیگر از مبانی تصمیم‌گیری، دور اندیشی و عاقبت‌نگری در تصمیم‌هاست که اهمیت خاصی دارد. دور اندیشی، اقتضا دارد به سرانجام و نتایج تصمیم‌ها بیندیشیم، واقعیات امر را در نظر داشته و جوانب و عواقب و پیامدهای کوتاه و بلند مدت آن را ملاحظه کرده و آنگاه اقدام به تصمیم‌گیری کنیم تا از آثار و نتایج منفی اجتناب ورزیم. امام علی‌علیه می‌فرماید «اذا همت بامر فاجتنب ذمیم

العواقب فیه» وقتی در کاری تصمیم گرفتی از عواقب ناپسند آن بپرهیز (مجلسی، ۱۳۹۷ق، ج ۶۸، ح ۴) بنابراین، ظاهر خوب و زودگذر هر تصمیم نباید مورد نظر باشد، بلکه باید دید سرانجام کار چگونه است. علی علیه السلام می فرماید عاقبت اندیشی پیش از اقدام به کار (اخذ تصمیم) تو را از پشیمانی در امان می دارد؛ التدبیر قبل العمل یومنک من الندم (نوری، ۱۴۰۸، مستدرک الوسائل، ج ۲، ص ۳۸) و نیز علی علیه السلام می فرمایند «لا خیر فی عزم بلا حزم» هیچ خیر و مصلحتی در تصمیم هایی که همراه دور اندیشی نباشد، نخواهد بود. (محمدی ری شهری، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۳۸۶) و نیز می فرماید، عاقل ترین انسان کسی است که آینده و عواقب تصمیم ها را بهتر بشناسد «اعقل الناس انظرهم فی العواقب» (همان) و یکی دیگر از مبانی یا ابزارهای مهم تصمیم گیری استفاده از شور و مشورت است، مشورت، از جمله اصول اساسی مدیریت است که اگر چه در همه وظایف مدیریت می توان نقش آن را ملاحظه کرد، اما به ویژه این نقش در وظیفه مهم تصمیم گیری برجسته است. مشورت در باره مسائل مختلف زندگی باعث رسیدن به راه حل های بهتر و دقیق تر شده و از تکرار اشتباه ها جلوگیری می کند. مشورت در زندگی سیاسی و نظامی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به عنوان یک اصل تربیتی مورد توجه قرار داشته است. آن حضرت در بسیاری از موارد، یاران با صفای خود را به حضور می طلبید و موضوع خاصی را با آنها به مشاوره می گذاشت. مشورت فوایدی از جمله، اندیشه صاحب نظران را، به یاری گرفته و با قرار دادن آنها در کنار فکر خود، بر قدرت و وسعت وعمق بینش فرد افزوده می شود. علی علیه السلام می فرماید «من شاور ذوی العقول استصاء بانوارالعقول» هر کس با صاحبان خرد مشورت کند، از درخشش افکار آنها بهره مند می شود (سید رضی، ۱۳۷۳، حکمت ۱۵۳) و نیز می فرماید، مشورت موجب شکوفایی استعدادها و گشایش راه های نوین می شود «اضربوا بعض الراى ببعض یتولد منه الصواب» (همان، حکمت ۱۶۴) و نیز می فرماید «من استبد برایه هلك» کسی که به رای خود استبداد ورزد، هلاک می شود (همان، حکمت ۱۵۲). و بر این اساس خداوند پیامبر صلی الله علیه و آله را بعد از امر به مشورت، به توکل توصیه می فرماید «و شاورهم فی الامر فاذا عزم فتوکل علی الله ان الله یحب المتوکلین (آل عمران، ۱۵۹) و در امر با آنان مشورت کن و هنگامی که تصمیم گرفتی، به خداوند توکل کن، قطعاً خداوند توکل کنندگان را دوست می دارد. بنا

براین بر اساس فهم و برداشتی که از منابع اسلامی بدست می‌آید، یکی از مهمترین وظیفه مدیران آموزشی، تصمیم‌گیری بمنظورهدایت جریان آموزش و یادگیری به ویژه تسهیل جریان رشد و پرورش دانش آموزان است، مدیران آموزشی اگر تصمیم‌های خود را براساس مبانی اسلامی از جمله، استفاده از تجربه‌های گذشتگان، دوراندیشی، مشاوره و توکل اتخاذ نمایند و با تشویق، آنان را در تصمیم‌گیریها، مشارکت دهند می‌توانند بازده آموزشی واحدهای آموزشی و مدارس را بهبود بخشند و با اهمیت دادن به شور و مشورت در واحدهای آموزشی و مدرسه، در مفهوم واقعی یعنی نظر خواهی از جمع، قدرت تصمیم‌گیری دادن به جمع و مبنا قرار دادن نظرات جمع در تصمیمات است.

سازماندهی و تقسیم کار

اسلام تلاش می‌کند به پیروانش چنین تعلیم دهد که زندگی مجموعه ای است که ابعاد گوناگون و نیازهای مختلف مادی و معنوی دارد و انسان باید با هوشیاری و مراقبت هر چه تمام تر، سرمایه وقت را به گونه ای توزیع کند که همه ابعاد زندگی اشباع شوند (تقوی، ۱۳۶۹، ص ۱۶۵). پیامبر اسلام ﷺ با تمام مشکلات و گرفتاریهای بی‌شماری که در مسیر رسالت و نبوت داشت، به همه کارهای اجتماعی و فردی، عبادی و اخلاقی، سیاسی و نظامی، فرهنگی و اقتصادی خود به خوبی می‌رسیدند. مسئولیت گرفتن وحی و ابلاغ آن به مردم، مسئولیت برنامه‌ریزی برای اجرای وحی در شکل حکومت اسلامی، تنظیم سیاست داخلی و خارجی جامعه، فرماندهی ارتش، تعلیم و تربیت جامعه اسلامی، رفع نیازمندیهای فقرا، اقامه نماز جمعه و جماعت و بالاخره رسیدگی به امور داخلی منزل، همه و همه از کارهایی بودند که آن شخصیت بزرگ در مقام رهبر و مدیر باید انجام می‌داد. او بر اساس سیستم عادلانه و صحیح، به گونه ای اوقات خود را تنظیم می‌کرد که به خوبی هدایتگر همه مسائل در سطح مدیریت بود. از علی علیه السلام سفارش هایی در باره توزیع و تنظیم وقت در حکمت ۳۸۲ نهج البلاغه نقل شده است. ایشان می‌فرمایند «للمومن ثلاث ساعات فساعه یناجی فیها ربه و ساعه یرم معاشه و ساعه یخلى بین نفسه و بین لذتها فیما یحل و یجمل» شایسته است برای مومن سه زمان باشد، زمانی که در آن با پروردگارش راز و نیاز

کند، و زمانی که هزینه‌های زندگی را تامین کند، و زمانی را به خوشی‌های حلال و زیبا، اختصاص دهد. و نیز در خصوص تقسیم کار و مسئولیت به فرزندش امام حسن علیه السلام می‌فرماید، «و اجعل لكل انسان من خدمک عملاً تاخذه به فانه احری الایتواکلوا فی خدمک» برای هر یک از فرودستان و کارکنان خود کاری را مشخص کن تا او را نسبت به همان مواخذه کنی، چرا که این روش سزاوارتر است، تا انجام دادن کارهای تو را به یکدیگر واگذار نکنند (شهیدی، ۱۳۷۹، نامه ۳۱، ص ۳۰۷). همچنین آن حضرت در نامه ای به قثم بن عباس (که مدیریت منطقه حجاز را بر عهده داشت) می‌فرماید «واجلس لهم العصرین، فافت المستفتی و علم الجاهل و ذاکر العالم» هر صبح و عصر، ساعتی را برای رسیدگی به کارهای مردم قرار بده و به پرشش‌های آنها پاسخگو باش، ناآگاهان را آگاه و آگاهانشان را متذکر باش (همان، نامه ۶۷). مدیریت در آموزش و پرورش از مدیریت کردن بر یک سازمان دیگر تقریباً متمایز است، زیرا مدیریت آموزشی امری ظریف، تخصصی، علمی است، مدیریت در این سازمان انسان‌سازی است لذا مدیریت سازمان‌های آموزشی باید دارای شایستگی‌های لازم باشند. مدیر مدرسه نقش حساس و حیاتی در پیشبرد اهداف تعلیم و تربیت و یادگیری دارد (میر کمالی، ۱۳۷۸، ص ۲۰). بنا براین بر اساس فهم و برداشتی که از منابع اسلامی بدست می‌آید، یکی از مهمترین وظیفه مدیران آموزشی سازمان‌دهی و تقسیم کار است، مدیران آموزشی اگر بر اساس منابع اسلامی اوقات و کارهای سازمان آموزشی را تقسیم نمایند و سپس بر آن اساس، سازمان آموزشی را ساماندهی نمایند بازده آموزشی واحدهای آموزشی و مدارس را بهبود می‌یابد.

هدایت و رهبری

رهبری ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای هر سازمان و اجتماع است؛ چرا که در نبود آن، رشته کارها از هم می‌گسلد. به دلیل اهمیت وجود رهبری است که در گزاره‌های اسلامی از ضرورت آن برای جامعه و سازمان سخن به میان آمده و رهبری، صرف نظر از صالح یا طالح بودن آن، برای جامعه بشری ضرورت اساسی است (فیض الاسلام، ۱۳۷۶، خطبه ۴۰). از سوی دیگر، مسئله رهبری، ریاست و حاکمیت، چیزی است که سرنوشت یک جامعه، سازمان و گروه به آن بستگی دارد؛ به طوری که

پیشرفت و انحطاط، پستی و سقوط، سعادت و شقاوت، ذلت و عزت و آزادی و بردگی اجتماع، منوط به آن است؛ بنابراین، اگر صالح باشد، جامعه را به صلاح و رستگاری سوق می‌دهد و اگر رهبر، نالایق باشد، جامعه را به فساد می‌کشانند.

جایگاه رهبری در نهج البلاغه، به مثابه رشته ای تلقی می‌شود که نیروهای سازمانی را در صفی واحد فراهم آورده که اگر وجود نداشته باشد، شیرازه سازمان از هم پاشیده می‌شود؛ چنانچه امیر مومنان علیه السلام در این زمینه می‌فرماید «مکان القیم بالامر مکان النظام من الخرز، یجمعه و یضمه فاذا انقطع النظام تفرق الخرز و ذهب و ثم لم یجتمع بحذافیره ابد (فیض الاسلام، خطبه ۱۴۶). جایگاه رهبر، جایگاه رشته ای است که مهره ها را به هم فراهم آورد و برخی را ضمیمه برخی دیگر کند، اگر این رشته ببرد، مهره ها پراکنده شده، از میان می‌روند و دیگر به تمامی فراهم نمی‌آیند (شفیعی، ۱۳۹۲، ص ۱۱۰). بنا براین بر اساس فهم و برداشتی که از منابع اسلامی بدست می‌آید، یکی دیگر از مهمترین وظیفه مدیران آموزشی هدایت و رهبری است. که پس از اخذ تصمیم، اجرای آن نیازمند قدرت رهبری است. مدیریت موفق در سازمان‌های آموزشی مستلزم برخورداری از توان رهبری و یا قدرت نفوذ در دیگران است. با استفاده از توان رهبری، مدیر قادر می‌گردد تا خواسته هایش را به سرعت برآورده سازد تا از این طریق، بازده آموزشی واحدهای آموزشی و مدارس را بهبود بخشد.

کنترل و نظارت

نظارت و کنترل، ابزار کار مدیران از رده‌های عالی تا رده‌های سرپرستی است و لزوم این امر را در مراتب مختلف سازمان به سادگی می‌توان لمس کرد. همچنین بدون وجود یک سازوکار کنترل و نظارت، هر سازمان در دسترسی به اهدافش با مشکل روبرو خواهد شد. علی علیه السلام در عمل نیز بر عملکرد و رفتار والیانش نظارت می‌کرد؛ چنان که از نامه‌های آن حضرت به کارگزاران خود؛ همانند عثمان بن حنیف (فیض الاسلام، ۱۳۷۶، نامه ۴۵)، استفاده می‌شود. نیز امام خطاب به مصقله بن هبیره شیبانی که، بیت المال را حیف و میل کرده بود، فرمود: خبری از تو به من رسیده است که باور کردنش بر من دشوار آمد؛ تو خراج مسلمانان را مانند گردو در میان

بستگانت و کسانی که نزد تو می آیند، از درخواست کنندگان و دسته ها و شاعران دروغگو، پخش می کنی. به خدایی سوگند که دانه را شکافت و جان را آفرید، این گزارش را به دقت بررسی خواهم کرد و اگر آن را درست یافتم؛ البته خویش را نزد من زبون خواهی یافت (محمودی، بی تا، ج ۵، ص ۱۵۴). همچنین علی علیه السلام در دستور العملی دیگر به مالک دستور می دهد که با انتخاب بازرسان، بر عملکرد مدیران و معاونان خود نظارت کند و می نویسد «ثم تفقد اعمالهم و ابعث العیون من اهل الصدق و الوفاء علیهم... فان احد منهم بسط یده الی خیانه... فبسطت علیه العقوبه؛ آنگاه به کارهای آنها (کارگزاران) با دلجویی رسیدگی کن و مراقبانی پنهانی از اهل راستی و وفا بر کارگزاران بگمار... و اگر یکی از آنها دست به خیانتی گشود... آنها را مجازات کن (فیض الاسلام، ۱۳۷۶، ص ۹۵۵ و ۹۶۱). بنا بر این یکی دیگر از وظایف مدیران آموزشی کنترل و نظارت است. و مدیر آموزشی می بایست با ارزشیابی مستمر تدریس و فعالیتهای آموزشی مدرسه میزان اثر بخشی و کارایی معلمان و میزان تحقق هدفهای آموزشی را مشخص و در زمانهای معینی از تغییر و تجدید نظر در برنامه آموزشی مدرسه استفاده کند (علاقه بند، علی، ۱۳۹۶، ص ۱۰۶-۱۰۹).

نتیجه

نقش شگفت انگیز آموزش و پرورش در زندگی انسان و شکوفایی استعدادها و ارزشهای والای انسانی بر هیچ کس پوشیده نیست. آموزش و پرورش نه تنها می تواند در رشد اخلاقی، رفتاری و حتی جسمانی افراد مؤثر باشد، بلکه وسیله ای در جهت رفع نیازهای حقیقی و مصالح اجتماعی به شمار می آید یعنی نقش آموزش و پرورش، تمام شؤون اجتماعی او را در بر می گیرد و عامل رشد و تحول اساسی جامعه می گردد. در واقع آموزش و پرورش رکن اساسی جامعه انسانی است و یکی از اهداف عمده آن پرورش و آموزش کودکان و نوجوانان توسط معلمان و مدیران است. بنابراین بازخوانی و بررسی وظایف مدیران آموزشی و تطبیق و بررسی آنها با منابع اسلامی نقش بسزائی در بهبود بخشی آموزش و پرورش کودکان و نوجوانان خواهد داشت. وظایف مدیران آموزشی که در متون اسلامی بررسی شده است به شرح ذیل است:

۱. برنامه‌ریزی بمنظورهدایت جریان آموزش و یادگیری به ویژه تسهیل جریان رشد و پرورش دانش‌آموزان است؛
 ۲. تصمیم‌گیری یعنی اهمیت دادن به شور و مشورت، نظر خواهی از جمع، قدرت تصمیم‌گیری دادن به جمع و مبنای قراردادادن نظرات جمع در تصمیمات واحدهای آموزشی است؛
 ۳. سازمان‌دهی و تقسیم‌کاری یعنی مدیران آموزشی، اوقات خود و کارهای سازمان آموزشی را تقسیم نمایند و سپس بر اساس آن، سازمان آموزشی را ساماندهی نمایند؛
 ۴. قدرت رهبری مدیردر سازمان‌های آموزشی یعنی برخورداری از توان رهبری و یا قدرت نفوذ در دیگران است. استفاده از توان رهبری، مدیر را قادر می‌سازد تا خواسته‌هایش را به سرعت برآورده سازد؛
 ۵. کنترل و نظارت یعنی مدیر آموزشی می‌بایست با ارزشیابی مستمر تدریس و فعالیتهای آموزشی مدرسه میزان اثر بخشی و کارایی معلمان و میزان تحقق هدفهای آموزشی را مشخص و در زمانهای معینی از تغییر و تجدید نظر در برنامه آموزشی مدرسه استفاده می‌کند؛
- بنابراین اگر وظایف مدیران آموزشی بر اساس آموزهای اسلامی و متون دینی بازخوانی و اعمال گردد، بازده آموزشی واحدهای آموزشی و مدارس بهبود بسیار بلایی خواهد یافت.

کتابنامه

- قرآن کریم.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد تمیمی، غررالحکم و دررالحکم (مجموعه کلمات قصار امام علی(ع))، سوم، ۱۳۷۷، قم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی؛ مترجم رسولی محلاتی، سیدهاشم؛
- آمدی، عبدالواحد بن محمد تمیمی، گزیده غررالحکم و دررالحکم (مجموعه کلمات قصار امام علی(ع))، سوم، ۱۳۷۸، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی؛ مترجم رسولی محلاتی؛
- الوانی، مهدی، مدیریت عمومی، چاپ شانزدهم، تهران، ۱۳۸۰، غزال؛
- امیری، علی نقی، ۱۳۹۶ ویژگی ها و وظایف مدیران در نهج البلاغه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، دوم، ۱۳۹۶ ش؛
- تبریزی، جعفری، محمد تقی، رسائل فقهی (علامه جعفری)، در یک جلد، مؤسسه منشورات کرامت، تهران - ایران، اول، ۱۴۱۹ ه ق؛
- تقوی دامغانی، سید رضا، نگرشی برمدیریت اسلامی، چاپ دوم، قم، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۹؛
- حرانی، حسن بن علی بن حسین بن شعبه، تحف العقول عن آل الرسول، ترجمه احمد جنتی، چاپ سوم، تهران، ۱۳۸۹، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل؛
- ساکی، رضا، اثربخشی (۱۳۷۸). " اجرای برنامه های کوتاه مدت آموزشی بر دانش و عملکرد مدیران آموزشی "، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره های ۵۶ و ۵۵؛
- سید رضی، نهج البلاغه، ۱۳۷۳، بی جا، دارالاسوه؛
- شفیعی، عباس، طراحی الگوی رهبری در اسلام و اعتبار بخشی آن، رساله دکتری، دانکده مدیریت، پردیس فارابی، دانشگاه تهران، ۱۳۹۲؛
- شهیدی، سیدجعفر، ترجمه نهج البلاغه، چاپ دهم، تهران، شرکت انتشارات علمی، ۱۳۷۹؛
- طاهری، حقوق مدنی، ج ۱؛
- علاقه بند، علی، مقدمات مدیریت آموزشی، نشر روان، تهران، ایران، ۴۸، ۱۳۹۶ ش؛
- فیض الاسلام، سید علی نقی، ترجمه و شرح نهج البلاغه خطبه ها و نامه ها و سخنان کوتاه، چاپ ششم، تهران، فیض الاسلام، ۱۳۷۶؛

کونتر و دیگران، اصول مدیریت، مترجمان محمد علی طوسی و دیگران، ۱۳۷۰، تهران، مرکز آموزش مدیریت دولتی؛

مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، ج ۷۲، دوم، تهران، کتاب فروشی اسلامیة، ۱۳۹۷ق؛
محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، ۱۳۷۹، چاپ دوم، ترجمه حمید رضا شیخی، قم،
دار الحدیث؛

محمودی، محمد باقر، نهج السعادت فی مستدرک نهج البلاغه، مصحح عزیز آل طالب، تهران،
سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۷.

موسوی خمینی، روح الله، استفتائات، ج ۲، ص ۲۳۲، س ۱؛

میر کمالی، سید محمد، رهبری و مدیریت آموزشی، بی جا، نشر رامین، ۱۳۷۸؛

نوربخش، مهوش، میر نادری، علی اکبر (۱۳۸۴)، "بررسی رابطه جوسازمانی با رضایت شغلی
در معلمان تربیت بدنی دوره متوسط شهر اهواز"، فصلنامه المپیک، سال سیزدهم، (۲۹)، ۷-۱۸؛

نوری طبرسی، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، قم، موسسه آل البيت لاحیاء التراث، ۱۴۰۸ق.

